

VÜSALƏ MÖVLAYEVA
AMEA-nın A.A.Bakıxanov
adına Tarix İnstitutunun doktorantı
E-mail: vuska-quseynova@mail.ru

MINGƏÇEVİR HIDROQOVŞAĞININ VƏ AZƏRBAYCANIN YENİ SƏNAYE MƏRKƏZİNİN YARANMA TARIXINDƏN

Açar sözlər: hidroqovşaq, bənd, enerji, konservasiya

Key words: hydropower, item, energy, conservation

Ключевые слова: гидроузел, плотина, энергия, консервация

XX-ci əsrin 20-ci illərindən başlayaraq II Dünya müharibəsinin əvvəllərində Mingəçevir ərazisində ümumilikdə Kür çayı üzərində elektrik stansiyası digər hidrotexniki qurğular tikmək, ölkənin enerji təchizatı məsələsini, quraq torpaqları suvarmaq, irriqasiya və meliorasiya işlərini həll etmək istiqamətində müxtəlif axtarışlar və hidroloji tədqiqatlar aparılmışdı. Axtarış və layihələndirmə işlərində energetikanın və hidrotexnikanın görkəmli mütəxəssisləri H.O.Qrafitio, A.V.Vinter, B.Y.Vedeneyev və başqaları iştirak edirdilər. Qeyd edək ki, H.O.Qrafitio və A.V.Vinter QOELRO (Rusiyanın Elektrikləşdirilməsi Dövlət Planı) komissiya planının tərkibinə daxil olan üzvlərindən biri idi [1]. İnqilabdan sonra yeni yaradılan SSRİ dövlətinin iqtisadi, sosial və mədəni tərəqqisinə ölkədə yalnız elektriklişdirmənin həyata keçirilməsi ilə nail olmaq mümkün idi. 1920-ci ilin dekabrın 22-də qəbul olunan QOELRO planından sonra SSRİ-nin tərkibinə daxil olan milli ucqarlarda energetika sahəsində bir canlanma müşayiət olundu. Qafqaz ölkələrinin də energetika problemləri öyrənilib müxtəlif təkliflər hazırlanmışdı.

1924-1925-ci illərdə Mingəçevir kəndi yaxınlığında Kür sahillərində çayın Boz dağı iki hissəyə böldüyü ərazidə ilk geoloji-axtarış işləri aparılmış, çayın suyunun tənzimlənməsi və ondan hələlik suvarma məqsədilə istifadə olunması nəzərdə tutulmuşdu [2,s.20]. XX əsrin 20-ci illərində SSRİ-də energetika sahəsində kifayət qədər ixtisaslı mütəxəssislər yox idi. QOELRO planının qəbulundan sonra Sovet hökuməti nəzərdə tutulmuş enerji müəssisələrinin inşası və bu müəssisələrin lazımı avadanlıqlarla təchizatı üçün tez-tez xarici mütəxəssis və şirkətlərə müraciət etməli olurdu. Mingəçevirdə yüksək həcmli bəndin tikilməsinin qeyri-mümkünlüyünü hesab edən Olberq, Tertsaqi, Omedeo, Lyüdin kimi mütəxəssislər Rusiyaya digər Avropa ölkələrindən dəvət olunmuşdular [3,s.12]. Lakin adları yuxarıda qeyd edilən sovet alim və mühəndisləri bu layihənin texniki cəhətdən mümkünliyünü bildirərək, Mingəçevirdə yüksək bənd tikilməsinin məqsədə müvafiq olduğunu sübut etmişdilər [3,s.12]. 1930-cu illərdən başlayaraq Kür çayı və ondan səmərəli istifadə olunması məsələləri SSRİ Xalq Komissarlığında tez-tez müzakirə olunur və nəticədə Zaqafqaziya Dövlət Texniki Ekspert Komissiyası yaradılır. Komissiyaya Mingəçevir su qovşağı ilə əlaqədar bütün məsələləri araşdırmaq tapşırılmışdı [3,s.11]. Tikinti ilə bağlı konkret qərar Ümumittifaq Kommunist (b) Partiyasının 1932-ci il 2 mart tarixində keçirilən XVII konfransında irəli sürülmüşdü. Bu məsələ ilə məşğul olan Zaqafqaziya Dövlət Texniki Ekspert Komissiyası SES-in tikintisi ilə bağlı bütün məsələləri öyrəndikdən sonra Zaqafqaziyanın su elektrik sxemlərini işləyib hazırladı. Hazırlanan layihə bütün təkliflərlə birlikdə Azərbaycan SSR Dövlət Plan Komitəsinə və ZSFSR hökumətinə təqdim edildi. Layihə bəyənilir və Mingəçevir ərazisində SES-in

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

tikintisinə başlamaq üçün ÜİK(b)PMK-yə və SSRİ Xalq Komissarları Sovetinə təsdiq üçün göndərilir. Nəhayət ÜİK(b)P və Sovet hökuməti 1939-cu ildə partiyanın XVIII qurultayında Mingəçevir SES-lə bağlı layihəni təsdiq etdi və Mingəçevirdə tikinti işlərinə 1941-ci ilin əvvəllərində başlamaq qərarına alındı [4,s.11]. Bu məsələ ilə əlaqədar SSRİ Xalq Komissarları Soveti “Mingəçevir Hidroqovşağın layihə tapşırıqları barədə” 19 aprel 1941-ci il tarixdə 1038 nömrəli xüsusi qərar qəbul etmişdi [5,v.34]. Qərarda qeyd olunurdu; 1. SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 24 sentyabr 1940-cı il 1785 nömrəli qərarına uyğun olaraq yenidən işlənmiş Azərbaycan SSR XKS-in təqdim etdiyi Mingəçevir hidroqovşağın layihə tapşırıqları təsdiq edilsin. 2. Mingəçevir SES-in 150 min kilovatt gücündə birinci növbəsinin tikintisinin 1945-ci ildə başa çatdırılması müəyyən edilməklə anbarda su 45 metrlik səviyyəyə çatdırılsın və hidrostansiya maksimum 96 min kilovatt gücündə istismara verilsin. 3. Mingəçevir hidroqovşağın tikintisi və sonrakı layihələndirilməsi Azərbaycan SSRİ Xalq Komissarlığına həvalə edilsin. 4. Hidroqovşağın tikintisinin ilk növbəsi üçün 533,5 milyon manat həcmində, Mingəçevir-Bakı elektrik ötürücü xətlərinin I növbəsi üçün 35 milyon manat həcmində maliyyələşdirilməsi təsdiq edilsin. 5. Azərbaycan SSRİ Nazirlər Sovetinə tapşırılsın: a) Mingəçevir hidroqovşağın texniki və əsas suburaxıcı süni suvarma qurğusunun layihə tapşırıqları 1942-ci ilin sentyabrın 1-dək hazırlanıb təsdiq edilsin. b) hidroqovşağın tikintisi ilə əlaqədar su altında qalacaq ərazidən əhalinin köçürülməsi ilə bağlı plan 1941-ci ilin noyabrınadək hazırlansın.

6. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə texniki layihə hazır olanədək tikintinin hazırlıq mərhələsinə başlanılmasına icazə verilsin. Qərarın digər bəndlərində Samux meşə massivinin ləğvi, Kür hövzəsində balıqçılığın, gəmiçiliyin inkişafı və malyariya əleyhinə tədbirlərin həyata keçirilməsi məsələləri əks olunmuşdu. Qərar SSRİ Xalq komissarları Sovetinin sədri V. Molotov və Xalq Komissarları Sovetinin İşlər müdiri Y. E. Çadayeov tərəfindən imzalanmışdı. Yuxarıda qeyd olunan əmrə müvafiq olaraq Azərbaycan SSRİ Xalq Komissarları Soveti və Azərbaycan K(b)P MK-si “Mingəçevir Hidroqovşağın tikintisi barədə” 29 aprel 1941-ci il tarixli 1876 nömrəli qərar qəbul etmişdi [5,v.37]. Qərarda: hidroqovşağın layihə, axtarış və texniki işlərini həyata keçirmək məqsədilə “Mingəçevirtikinti” idarəsinin yaradılması, Xalq Komissarları Sovetinin və Dövlət plan komissiyasının sədr müavini İ. İslamzadənin tikintiyə rəis təyin edilməsi, təşkilatı, struktur məsələləri, tikinti gedəcək və ətraf ərazilərdə malyariya əleyhinə mübarizə tədbirləri, ticarət, ərzaq təminatı, Samux meşə massivinin ləğvi, tikintidə mədəni-kütləvi tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi, təhsil və məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin təşkili məsələləri öz əksini tapmışdı [5,v.38-39]. Bakı şəhərindəki “Monolit” evlərdən ayrılmış 10 mənzilin “Mingəçevirtikintiyə” verilməsi Bakı şəhəri İcraiyyə komitəsinin rəhbərliyinə həvalə olunmuşdu. Layihə, axtarış, hazırlıq işlərini həyata keçirmək üçün tikintiyə dövlət tərəfində 20.000 min rubl ayrılması nəzərdə tutulmuşdu. [5,v.41] Lakin Faşist Almaniyasının SSRİ-yə qarşı müharibəyə başlaması ittifaq daxilində bir çox layihələr kimi Mingəçevir SES-in də inşasını yarımçıq qoydu. Beləliklə “Mingəçevirtikinti” idarəsi 3 may 1941-ci ildən 19 noyabr 1941-ci ilədək fəaliyyət göstərmişdi. 2 iyul 1941-ci il tarixdə tikintidəki 1 nömrəli tikinti sahəsi konservasiyaya qoyulur. [6,v.44] Tikintiyə dəvət olunmuş mühəndis-texniki digər işçi heyət yenidən öz iş yerlərinə və ya cəbhə bölgələrinə göndərilmişdi. Tikinti konservasiyaya qoyulduqdan müharibə başa çatanadək Mingəçevir SES-lə bağlı heç bir iş görülməmişdi.

Müharibə Sovet İttifaqının o cümlədən də Azərbaycanın xalq təsərrüfatına böyük zərbə vurdu. Faşist Almaniyası üzərində qələbədən sonra bütün SSRİ ərazisində olduğu kimi Azərbaycanda da xalq təsərrüfatının bərpasına başlanılır. Dağıdıcı müharibənin nəticələrini aradan qaldırmaq, müharibənin tələblərinə uyğun profilini dəyişmiş sənaye müəssisələrini əvvəlki iş

prinsipinə qaytarmaq, sənayenin, kənd təsərrüfatının, nəqliyyatın vəziyyətini dirçəltmək xalq təsərrüfatının qarşısında duran əsas vəzifələrindən idi. Neft emalı, maşınqayırma, yüngül, toxuculuq, yeyinti və yerli sənaye sahələrində bərpa işlərinə başlanıldı. Bu kimi sənaye sahələrinin və yaradılacaq sənaye mərkəzlərinin inkişafı üçün güclü enerji bazasına ehtiyac vardı.

Respublikanı ucuz elektrik enerjisi ilə təminatı, kənd təsərrüfatını, taxılçılığı, pambıqçılığı inkişaf etdirmək üçün o cümlədən Kür ətrafında baş verən daşqınların qarşısını almaq, malyariya əleyhinə tədbirlər həyata keçirmək məqsədilə tikiləcək Mingəçevir SES-in xalq təsərrüfatının bir çox sahələrinin inkişafında mühüm rolu olacaqdı.

Müharibə başa çatdıqdan sonra Mingəçevir SES-lə bağlı yarımçıq qalmış layihəni davam etdirmək məqsədilə Azərbaycan K(b)P MK katibi M.C.Bağirov SSRİ Elektrik Stansiyaları Xalq Komissarı D.Jimerinlə tikinti ilə bağlı danışıqlar aparır. Komissar D.Jimerin kadrların, mexanizmlərin azlığından şikayət edərək yəni mövcud hər şeyin cəbhədə, müdafiə xətlərində məhv edildiyini əsas gətirərək tikintinin məsuliyyətini öz üzərinə götürməyəcəyini bildirmişdi.[2.43] Lakin M.C.Bağirovun ısrarlı təkidindən sonra D.Jimerin Mingəçevir SES-in inşasının bərpasına razılığını verir [2,s.44]. 6 iyul 1945-ci il tarixdə SSRİ Xalq Komissarlığı “Mingəçevir hidroqovşağının və Kür-Araz ovalığını suvarılması tikintisinə yenidən başlanılması ” haqqında qərar qəbul etmiş və bu qərarın ilk bəndində qeyd olunurdu; SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 19 aprel 1941-ci il tarixli, 1038 nömrəli qərarına əsasən 1941-ci ildə başlanılmış Azərbaycan SSRİ-də Mingəçevir hidroqovşağının tikintisi 1945-ci ilin IV kvartasında bərpa edilsin və 1945-ci ilin IV kvartasında Kür-Araz ovalığında, Muğan, Şirvan, Mil-Qarabağ düzənliklərindəki torpaqların kənd təsərrüfatı üçün mənimsənilməsinə və becərilməsinə başlanılsın [7,v.12]. Qərarla 300 min kilovatt gücündə Mingəçevir hidroqovşağının və hidroelektrik stansiyasının tikintisinin tam şəkildə 1952-ci ildə, 150 min kilovatt gücündə I növbəsinin başa çatdırılması isə 1950-ci ildə nəzərdə tutulmuşdu.[7,v.14]

Mingəçevir SES-in tikintisi ümumxalq işi elan olunmuşdu. SSRİ Elektrik Stansiyaları Xalq Komissarlığının 13 iyul 1945-ci ildə qəbul edilmiş 22 maddədən ibarət xüsusi qərarında ölkənin bütün komissarlıqlarına tikintiyə kömək göstərilməsi üçün xüsusi və icra vaxtı dəqiq müəyyənləşdirilmiş göstərişlər verilmişdi. Mingəçevirin malyarigen zona olması və Kür ətrafında bu xəstəliyin geniş yayılması ilə əlaqədar olaraq SSRİ Elektrik Stansiyaları Komissarlığı və SSRİ Xalq Səhiyyə Komissarlığı tərəfindən 30 iyul 1945-ci il tarixdə tikinti ərazisində tibbi xidmətlərlə bağlı qərar qəbul olunur [8,v.32]. Qərarla Mingəçevir SES-in inşası ilə əlaqədar Azərbaycan SSR Xalq Səhiyyə Komissarlığına bu ərazidə malyariya əleyhinə tədbirlərin həyata keçirilməsinin gücləndirilməsi, tibbi-sanitar məntəqələrinin yaradılması, mütəmadi olaraq işçilərin həkim nəzarətindən keçirilməsinin edilməsi tapşırılmışdı. Bu və digər tibbi işlərlə bağlı Səhiyyə Komissarlığına onun nəzdində Mingəçevir SES-də tibbi komissiya yaradılması tövsiyyə olunmuş və bu komissiyanın avqustun 1-dən gec olmayaraq fəaliyyətə başlanılması göstərilmişdi [8,v.33].

Tikintidə hazırlıq mərhələsində qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri bura işləməyə gələcək işçi heyətinin yaşayış yeri, mənzil təminatı idi. 11 avqust 1945-ci il tarixində tikintiyə ilk komsomolçu dəstələr gəlməyə başladı. İşçi qüvvəsi təkcə respublika daxilindən deyil digər ittifaq ölkələrindən də gəlirdi. Tikintidə azərbaycanlılarla bərabər ruslar, ukraynlar, beloruslar, qazaxlar, tatarlar, litvalılar, latışlar, gürcülər ümumən 30-dan çox xalqın nümayəndəsi iştirak edirdi. Demək olar ki, tikinti ərazisində heç bir yaşayış obyektinə mövcud deyildi. Mingəçevirin təbii şəraiti olduqca əlverişsiz idi. Ətraf ərazi bataqlıq və gölməçələrlə, çətin keçilən tikanlıq və meşəliklə əhatə olunmuşdu. Kəskin isti, müxtəlif zəhərli həşəratların mövcudluğu burdakı

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

iş şəraitini daha da çətinləşdirirdi. Tikinti ərazisində tikilmiş ilk evlər torpaq kərpicdən tikilmiş 30-40 nəfərlik baraklar idi. Belə çətin iş şəraitinə, isti iqlimə dözməyib tikintiyə ilk gələnlər arasında buranı tərk edənlər də az deyildi. Beləliklə, çox çətin şəraitdə Mingəçevir SES-in tikintisinə başlanılır. Başlanğıc mərhələdə “Mingəçevirtikinti” qarşısında aşağıdakı təxirə salınmaz məsələlər dururdu; tikinti sahəsi ilə Xaldan rayonu arasında 18 kilometrlik şosse yolu çəkmək, tikintiyə gələn işçi qüvvəsini yaşayış yeri və ərzaqla təmin etmək. Azərbaycan Xalq Komissarlığı Soveti və digər yerli fondlar tikintinin işinə çox yaxından köməklik göstəriridilər. 1945-ci ilin avqustunda SSRİ Xalq Komissarlığının qərarı ilə Komissarlıq nəzdindəki Baş meşə təchizatı idarəsinə tikinti üçün 10 min kubmetr meşə materialının göndərilməsi və bu məqsədlə tikinti üçün 200 vaqon ayrılması tapşırılmışdı [7,v.6]. Mingəçevirtikintidə işçi qüvvəsinin çoxluğunu nəzərə alaraq tikintini müəyyən kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatı üçün yaxın ərazilərin birində yardımçı təsərrüfatın yaradılması, onun inkişafı, ştat vahidlərinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin bu sahənin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan hökuməti SSRİ Elektrik Stansiyaları Xalq Komissarlığına müraciət etmişdi. Komissarlıq müraciəti müsbət qarşılamaş və Mingəçevir SES tikintisinin nəzdində 7 sentyabr 1945-ci ildə fəhlə təchizatı şöbəsi yaradılmışdı [7,v.80].

Müharibədən sonra keçmiş ittifaqda tikilən bir sıra böyük obyektlərdə ucuz və keyfiyyətli işçi qüvvəsi olan alman hərbi əsirlərdən istifadə olunurdu. Mingəçevir tikinti idarəsilə də SSRİ Xalq Daxili İşlər Komissarlığının nəzdindəki 444 saylı düşərgənin rəhbərliyi arasında alman hərbi əsirlərinin tikintiyə göndərilməsi haqqında müqavilə imzalanmışdı. Bu müqaviləyə əsasən 10000 alman hərbi əsiri Mingəçevirə göndərilmişdi [8,v.6]. Hərbi əsirlərin yaşayış və iş şəraitini nəzərdə saxlamaq üçün xüsusi komissiya yaradılmışdı. Hərbi əsirlər əsasən torpaq işlərində istifadə edilirdi. 13 noyabr 1945-ci il tarixdə Azərbaycan SSR Xalq Komissarlığı Soveti və Azərbaycan K(b)P MK “Mingəçevir hidroqovşağın tikintisinə kömək göstərilməsi ” haqqında 1321 nömrəli daha bir qanun qəbul etmişdi. Qərarla hazırlıq işlərinə başlanılması, aşkar olunan ehtiyacların aradan qaldırılması, tikintiyə 10 min alman əsirinin göndərilməsi qeyd olunurdu. Kür-Araz düzənliyində irriqasiya işlərini, yaşayış obyektlərini, fəhlələr üçün salınacaq qəsəbəni, anbarları, qaraj təsərrüfatını, təmir emalatxanalarını sementlə təmin etmək üçün Mingəçevir tikintiyə Başhidroenerji tikinti tresti ilə birlikdə Duvannıda ildə 180-200 ton istehsal edəcək zavodun inşasına icazə verilmişdi.

1946-cı ildə Xaldan-Mingəçevir şosse yolu çəkilib istifadəyə verildi, Yevlax dəmir yol stansiyası ilə tikinti arasında əlaqə yaradıldı. Tikinti üçün vacib olan mexanikləşdirmə bazası, avtomobil nəqliyyat idarəsi yaradıldı. Tikintidə müxtəlif komissarlıq, idarə və təşkilatlarla tez və daimi əlaqə yaratmaq üçün radio-rabitə fəaliyyətə başladı. Kənd təsərrüfatı məhsullarına olan ehtiyacı qarşılamaq üçün tikintiyə Yevlax və Xaldan rayonlarının ərazisindən 1040,70 hektar torpaq sahəsi ayrılmışdı [9,v.32]. Kür üzərində gediş-gəlişi təmin etmək məqsədilə ponton körpülər quraşdırılmışdı. Tikinti rəisi İ.İslamzadə bu körpüləri Zaqafqaziya hərbi dairəsinin rəisi Antonovdan almışdı [10,s.38-39]. 1946-cı ilin iyunundan başlayaraq tikinti üçün material və avadanlıqların gətirilməsinə başlanılır. İlk olaraq Uzaq Şərqdən, Almaniyadan elektrikötürücü xətlər üçün avadanlıqlar gətirilmişdi. Gələn vaqonları tikinti ərazisində anbar və heç bir yanaşma yolları olmadığından Qaradağda, Yevlaxda və Mingəçevir stansiyasında qəbul edilirdi [11,v.35]. Su altında qalacaq kəndlərin köçürülməsi, əhalisinin işlə, mənzillə təmin olunması da diqqət mərkəzində idi. Ağdaş, Göyçay, Xaldan, Yevlax, Bərdə rayonları ilə əlaqə saxlayaraq su tutar yerlərin əhalisinin həmin rayonlarda yerləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. 1946-cı ildə əhalinin artımı və yaşayış massivlərinin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq iyulun 7-də Mingəçevirə qəsəbə adı verildi.

Ümumilikdə 1945-1947-ci illərdə Mingəçevir tikintidə işlərin gedişatını daha səmərəli və intensiv aparmaq məqsədilə mexaniki təmir, dəmir-beton plitələri, asfalt-beton, kərpic-oksigen zavodları, taxta-şalban kombinatı, metal-konstruksiya sexi kimi yardımçı müəssisələr təşkil olunmuş, yanğından mühafizə və elektrik quraşdırma sahəsi yaradılmışdı. Bu illər ərzində bəndin özül hissəsində işə başlamaq üçün əsas texniki baza yaradılmışdı. Mütəmadi olaraq malyariya əleyhinə tədbirlər davam etdirilirdi. 1947-ci ildə bu xəstəlik səbəbiylə 542 nəfər tikintidə yaradılmış tibb məntəqələrinə müraciət etmiş və bu səbəbdən 3334 iş günü itirilmişdi [12,v.372].

1946-1951-ci illərdə hidroqovşağın tikintisi ilə əlaqədar olaraq Samux meşə massivindən 7000 m³ material daşınmışdı. Lakin buradakı mövcud meşə massivini tamamilə daşımaq mümkün olmamışdı. Bu səbəbdən SES-in ilk növbəsinin istifadəyə verilməsi ərəfəsində Samux meşəsinin böyük əksəriyyəti su altında qalmışdı [13,v.35].

1948-ci ildə bəndin özül hissəsində işlərə başlanılmışdı. Yaşayış obyektlərinin sayı artdıqca, işlərin həcmi çoxaldıqca tikintidə enerjiyə olan tələbat daha da artmışdı. 1948-ci ildə 220 voltluq Bakı-Mingəçevir elektrik ötürücü xəttinin ilk növbəsinin işə düşməsi tikintidə işlərin daha da sürətlənməsi üçün imkan yaratdı. Dib boruya ilk beton düzülüşünə başlandı. Yükqaldırma və yükboşaltma işlərində tikintidə əl əməyindən istifadə olunurdu, gun ərzində təxminən 150 nəfərə qədər adam bu işlə məşğul olurdu [11,v.365]. Əlbəttə ki, belə xidmətlər üçün kifayət qədər mexanizmlərin olmaması tikintidə onsuz da çatışmayan işçi qüvvəsi üçün problemləri artırırdı. Tikintidə texnikanın maksimal gücündən istifadə edəcək kadrlar da çox deyildi. Kadr, material və avadanlıq çatışmazlığı tikintini daim müşayiət edən problemlərdən idi. Kür üzərində dəmir yolu xəttinin vaxtında tikilib başa çatdırılmaması səbəbini tikinti sahə rəisləri material və avadanlığın kifayət qədər olmaması ilə izah etmişdilər.

Mingəçevirdə sosial-məişət obyektlərinin, yaşayış mənzillərinin şəraiti yaxşılaşdıqca tikintini tərk edən işçilərin sayı da azalırdı. Belə ki, tikintini 1947-ci ildə tərk edənlərin sayı 472 nəfər olmuşdusa bu rəqəm 1948-ci ildə 112-yə enmişdi. Bu ildə nəzərdə tutulmuş 7500 kv.metr əvəzinə 12395 kv.metr yaşayış sahəsi, gənclər üçün yay və qış klubları, uşaq bağçası, körpələr evi, məktəb digər sosial obyektlər istifadəyə verilmişdi [11,v.341]. 1948-ci ildə ixtisaslaşmış fəhlə kurslarında 654 nəfər, mühəndis texniki işçi heyətindən 254 nəfər ixtisaslaşma kurslarında iştirak etmişdi. Bəndin özül hissəsində və mexaniki təmir zavodunda işləmək üçün ixtisaslı kadr hazırlığına xüsusi diqqət yetirilirdi.

Mingəçevir stansiyasından Mingəçevir tikintiyə dəmir yolu xəttinin çəkilişi, kərpic zavodunun ilk məhsulunun istehsalı və digər faktlar 1948-ci ilin Mingəçevir tikinti üçün yeni bir mərhələnin başlanğıc ili olduğunu göstərdi. Bütün bu inkişaf Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət heyətinin Mingəçevir qəsəbəsini şəhərlər kateqoriyasına keçirilməsi haqqında qərarının verilməsi ilə nəticələndi. Bu qərara əsasən; Əhalisinin artması, hidroelektrik stansiyasının və hidroqovşağın tikintisinin inkişafı ilə yanaşı ictimai-mədəni və məişət xidməti obyektlərinin çoxalması ilə əlaqədar olaraq Xaldan rayonunun şəhər tipli Mingəçevir qəsəbəsi Mingəçevir şəhəri adlandırılсын və şəhərlər kateqoriyasına daxil edilsin. SES qəsəbə soveti ləğv edilib onun yerinə Mingəçevir Şəhər Soveti yaradılsın [12,v.372]. Beləliklə 11 noyabr 1948-ci il tarixdə respublikanın sənaye həyatında mühüm rol oynayacaq Mingəçevir şəhər statusu aldı. Mingəçevir tikintinin kollektivi 1948-ci ildə 3 dəfə Ümumittifaq Keçici qırmızı bayrağını əldə etmişdi [12,v.368]. Bu ildə sosialist yarışlarının nəticəsi olaraq 30 nəfər işçiyə “zərbəçi” adı verilmiş, 65 nəfər Mingəçevir tikinti tərəfindən, 37 nəfər isə SSRİ Elektrik Stansiyaları Nairliyi tərəfindən fəxri fərmanlara layiq görülmüşdü [12,v.369].

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

Tikintidə tez-tez görülən işlər, mövcud çatışmamazlıqlar, işlərin sürətləndirilməsi ilə bağlı iclaslar keçirilir, qoyulmuş plan və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün tədbirlər hazırlanırdı. Tikinti kollektivini bütün səylərinə baxmayaraq dib borusunu 1949-cu ildə istifadəyə verilməsi mümkün olmadı. Tikinti tarixində ilk dəfə olaraq illik plan yerinə yetirilməmişdi [14,v.18].

Mingəçevir tikinti üçün 1950-ci ildə qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd dib borusunun inşasını başa çatdırmaq və Kürün bu boru vasitəsilə axıdılmasını təmin etmək idi. Bu məsələləri həll etməkdən ötrü təcrübəli mühəndis-texniki işçi heyətinə ehtiyac vardı. Mingəçevir inşaatçıları bu məsələlərin həlli üçün respublika alimlərinə müraciət etdilər. Nəticədə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının nəzdində Mingəçevir SES-ə kömək komitəsi yaradılmışdı. Komitənin tərkibində respublikanın görkəmli alim və mütəxəssisləri yer almışdı [15,v.9]. Komitə Mingəçevir SES-ə geoloq, geotexnik və təcrübəli inşaatçılardan ibarət komissiya göndərmişdi. Gərgin əməyin nəticəsində tikintidə 1951-ci ilin yanvarın 25-də dib borularının açılışına nail olundu. Azərbaycan KPMK-nın I katibi M.C.Bağirov özü şəxsən bu açılışda iştirak etmişdi [16,v.2]. M.C.Bağirovun Mingəçevirə gəlişi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan DTK-nın sədri S.F.Yemelyanov tərəfindən tikinti ərazisində ciddi yoxlanış həyata keçirilmişdi [16,v.3]. M.C.Bağirov açılışda inşaatçılarla görüşmüş, onlarla tikintinin gedişatı barəsində söhbət aparmışdı. 1951-ci ilin fevralın 21-də Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Mingəçevir SES tikinti ilə birlikdə tikintinin işinə elmi köməklik göstərən konfrans keçirmişdi [17,v.89]. Konfransın gedişatı zamanı Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Tarix muzeyinin əməkdaşları tərəfindən tikinti zamanı aşkarlanmış maddi mədəniyyət nümunələrinin səyyar nümayişi təşkil olunmuşdu. SSRİ Energetika Nazirliyi 1951-ci ilin sentyabrında Kür-Araz ovalığının suvarılmasını təmin etmək məqsədilə Baş Şirvan və Yuxarı Qarabağ kanallarının, həmçinin Varvara hodroqovşağın tikintisini Mingəçevirtikintiyə həvalə olunması haqqında daha bir qərar vermişdi [18,v.41].

Tikintinin uğurlarına xələl gətirmək istəyənlər 1951-ci ildə İ.İslamzadədən tez-tez anonim məktublar yazırdılar. Bu məktublarda tikinti rəhbərini hodroqovşağı düzgün inşa etməkdə, material və avadanlıqdan sui istifadə etməkdə, alman hərbi əsirləri ilə əlaqəyə girməkdə günahlandırırdılar [2,s.122]. Azərbaycanın energetika tarixində əvəzolunmaz əməyi olan İ.İslamzadə ona qarşı yönəlmiş əsassız ittihamlardan çətinliklə də olsa qurtara bildi. Əslində M.C.Bağirov özü şəxsən SSRİ ES komissarı D.Jimerin tərəfindən tikinti üçün qətiyyətli rəhbər təyin olunmasını bildirdikdə tərəddüd etmədən İ.İslamzadəni təqdim etmişdi [2,s.43-44].

1951-1952-ci illərdə tikintidə kvartaldan-kvartala bəndin yuyulması artırılırdı. 1952-ci ilin fevralın 7-də SES-in tikintisində xüsusi xidmətləri olan İ.S.İslamzadəyə, tikintinin baş mühəndisi V.Y.Domanskiyə, "Başhidroenerjitikinti"nin rəisi R.P.Nosova SSRİ Elektrik Stansiyaları Nazirliyi tərəfindən III rəq general direktoru rütbəsi verilmişdi [19,v.79].

1953-cü ildə tikinti özünün ən həlledici ilinə qədəm qoydu. Stansiyanın ilk sınaq növbəsi istifadəyə verilməli idi. Bu səbəbdən tikintidə bütün qüvvələr bu istiqamətdə səfərbər olmuşdu. Böyük həcmli qum-çınqıllı material bəndə elə yerləşdirilməli idi ki, o Mingəçevir gölünün 16 milyardlıq kub metr suyunun təzyiqinə davam gətirsin. Mingəçevir hodroqovşaqdan əvvəl tikilmiş bənd yuma təcrübəsi burda tətbiq olunmadı. Tikintidə bəndin yuyulmasında daha rəşional üsul-istehkamsız yuyulma üsulu tapıldı. Bu üsulla həm xeyli işçi qüvvəsinə, həm də böyük həcmdə material və avadanlığa qənaət etmək mümkün oldu [20,v.13]. İlk dəfə ittifaq daxilində belə bir nəhəng bənd bu üsulla tikilirdi.

Yeni yaradılmış su anbarında inşaatçılar növbə ilə gündə 12-14 saat işləməli olurdular. 1953-cü ilin martın sonuna yaxın yaradılmış xüsusi komissiyanın nəzarəti altında dib

borularının nəhəng qapıları aşağı salınmışdı. Komissiya istismara veriləcək iki aqreqatın hazırlıq vəziyyəti, suyun verilmə həcmi, iş rejiminə qoşulacaq mexanizmləri, stansiyada işləyəcək mütəxəssislərin hazırlıq səviyyəsini diqqətlə yoxlamışdı. Əsas aqreqatlarda kompleks yoxlama işləri həyata keçiriləndən sonra 1953-cü ilin 25 noyabrından 30 noyabrədək davam edən 126 saatlıq sınaq müddətindən sonra ilk aqreqat dekabrın 1-də istismara verilmişdi [21,v.36]. Müvəqqəti istismar idarəsinin rəisi İ.A.Əliyev təyin olunur. 28 dekabr 1953-cü il tarixində ikinci aqreqat da uğurla istismara verilmişdi. Tikintinin I və II aqreqatlarını işə salınmasında xüsusi əməyi olan işçi heyəti diqqətdən kənar qalmamışdılar. SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı ilə həmin işçilərə 3000 min rubl dəyərində pul mükafatı ayrılmışdı. Hidroqovşağın digər aqreqatları 1954-cü ilin II yarısından etibarən istifadə verməyə başlayır və nəhəyət 24 noyabrda sonuncu aqreqat sistemə qoşuldu. Mingəçevir SES-in bu üsulla tikilməsi nəticəsində 17 milyon manat pula qənaət olunmuş, 30 mln. kubmetrdən artıq torpaq işləri görülmüş, təqribən 1 mln. kubmetr beton və dəmir beton düzölmüş, 29 min ton metal konstruksiya quraşdırılmışdır [22,v.197]. Hidroqovşaq istifadəyə verildikdən sonra kollektiv iş fəaliyyətini Yuxarı Şirvan, Yuxarı Qarabağ və Varvara SES-də davam etdirmişdi.

Beləliklə, çətin və mürəkkəb işlərin sonunda respublikanın xalq təsərrüfatında mühüm rol oynayan Mingəçevir SES-in inşası başa çatdırılmışdı. Hidroqovşağın tikintisi respublikada bir çox problemlərin həllində mühüm rol oynadı. Müntəzəm olaraq baş verən Kür daşqınlarının qarşısı alındı. Daşqınların qarşısının alınması Kür ətrafı regionlar üçün xarakterik olan malyorigen zonaların ləğv olunmasına, bu xəstəliyə tutulanların sayının kəskin azalmasına səbəb oldu. 6 hidroaqreqata malik bu hidroqovşağın istehsal gücü 359 MVt, orta illik elektrik enerjisi istehsalı 1,4 milyon kVt/saatdı. SES istifadəyə verildikdən sonra Bakının, Sumqayıtın, Gəncənin sənaye müəssisələrini, qonşu Xaldan və Yevlax rayonlarını, Gürcüstan və Ermənistan SSR-ni enerji ilə təmin etməyə başladı. Respublikanın iqtisadi inkişafı üçün SES mühüm rol oynamış, kənd təsərrüfatının yüksəlişinin bünövrəsini qoymuşdu. Bir milyon hektar torpağın suvarılmasına şərait yaradan iki möhtəşəm hidroqurğu Yuxarı Qarabağ və Yuxarı Şirvan kanalları çəkilmişdi. 1957-ci ildə Varvara SES-in istifadəyə verilməsi Mingəçevir SES silsiləsinin istehsal gücünü daha da artırdı. Mingəçevir SES-in üstün cəhətlərindən biri də burada istehsal olunan enerjinin ucuz başa gəlməsi idi. Həmçinin Mingəçevir SES Cənubi Qafqaz vahid energetika sisteminin yaradılmasında da mühüm rol oynadı.

Mingəçevir SES istifadəyə verilən gündən keçən müddətdə burada çox dəyişikliklər olub. Fəaliyyətə başladığı ildən keçən 55 il müddətində Mingəçevir SES silsiləsi üzrə 62,2 mlrd. kVt/saatdan çox elektrik enerjisi istehsal edilib. Bu həcmdən Mingəçevir SES-in payına 58,1 mlrd kVt/saatdan çox elektrik enerjisi düşüb [23]. Bu gündə Mingəçevir SES müstəqil respublikamızın enerji ilə təchizatını uğurla davam etdirir. SES-in tikintisi və Mingəçevir şəhərinin salınması Azərbaycan tarixində xüsusi yer tutur. Qısa müddət ərzində bu şəhər öz ətrafına on minlərlə insan topladı. Mingəçevir şəhəri bütöv bir regionun sosial-iqtisadi inkişafına güclü təkan verdi.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. План ГОЭЛРО. [www.dic.academic.ru /dic.nsf/ruwiki/109680#](http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/109680#). 23 mart 2012
2. Qurbanov P. Mingəçevir hidroqovşaq və şəhər necə yarandı. Bakı; 1995, Səda, 218 s.
3. Əfəndizadə A. Mingəçevir su qovşağı və onun xalq təsərrüfatında yeri. Bakı; Qızıl Şərq, 1956, 46.s.
4. Sadıqov H. Mingəçevir, Nevinnomısk, Voljski. Bakı; Gənclik, 1975 60 s.

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

- 5.ARDA MF f.95,s.1,iş 1
- 6.ARDA MF f.95,s.2,iş 1
- 7.ARDA MF f.95,s.1,iş 6
- 8.ARDA MF f.95,s.1,iş 10
- 9.ARDA MF f.95,s.1, iş 7
- 10.Qurbanzadə P. İslam İslamzadə. Bakı; 2007, Borçalı, 192s.
- 11.ARDA MF f.95,s.1, iş 25
- 12.ARDA MF f.95,s.1, iş 89
- 13.ARDA MF f.95,s.1, iş 211
- 14.ARDA MF f.95,s.1, iş 71
- 15.ARDA MF f.95,s.1, iş 138
- 16.ARDA MF f.95,s.1, iş 68
- 17.ARDA MF f.95,s.1, iş 168
- 18.ARDA MF f.95,s.1, iş 91
- 19.ARDA MF f.95,s.1, iş 173
- 20.ARDA MF f.95,s.1, iş 242
- 21.ARDA MF f.95,s.1, iş 234
- 22.ARDA MF f.95,s.1, iş 272
- 23.Mingəçevir, 15 yanvar 2009 № 2 (171)

ВУСАЛА МОВЛАЕВА
Докторант Института Истории
им. А.А.Бакиханова НАНА

**ОБ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ МИНГЕЧАУРСКОГО ГИДРОУЗЛА И
НОВОГО ИНДУСТРИАЛЬНОГО ЦЕНТРА АЗЕРБАЙДЖАНА**

В статье освещается история постройки самого крупного в Азербайджанской ССР Мингечаурского Гидроузла. Работы по строительству данного гидроузла начались ещё накануне войны, но были вскоре законсервированы и продолжились лишь после его окончания. Строительство Мингечаурского гидроузла сыграла большую роль в развитии народного хозяйства республики. Мингечаурская ГЭС стала важной энергетической базой для развития новых отраслей промышленности, положило конец разливам Куры, которое наносило вред посевным площадям, способствовало распространению малярии. Мингечаурская ГЭС заложила фундамент для основания нового промышленного центра Азербайджанской ССР-города Мингечаура.

VUSALA MOVLAYEVA
The doctorant of the Institute of history named after
A.A.Bakixanov in ANAS

**FROM THE HISTORY OF ESTABLISHING MINGACHEVIR HYDROJUNCTION
AND NEW INDUSTRY CENTRE OF AZERBAIJAN**

The article deals with the history of construction of Mingachevir Hydropower Station state decisions and measures taken by the government. The construction of such unique

hydropower station in these directions on the soil led to the foundation of the city Mingechevir on November 11, 1948. The article also enlightens the handover, exploitation and importance of the station in the economy of the country.

Rəyçilər: t.ü.f.d. İ.V.Niftəliyev, t.e.d. İ.X.Zeynalov

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın müasir tarixi şöbəsinin" 2013-cü il 1 may tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №01).